

J. VICENS VIVES

Vicens i Vives,

cap d'escola

JOSEP M. MUÑOZ I LLORET

CAL AGRAIR A LA REVISTA DE GIRONA aquesta nova ocasió de rememorar la figura de Jaume Vicens i Vives, que ha estat –malgrat el relatiu oblit que ha sofert la seva obra– un dels *maîtres à penser* més influents d'aquest país. En aquest article, però, voldria no només defugir la temptació laudatòria –crec que amb Vicens cal adoptar la mateixa visió crítica, *revisionista*, que ell tenia cap als historiadors que el precedien– sinó també alertar contra el perill de la mera celebració local (a la seva mort, el pare Batllori es queixava, amb raó, del fet que els diaris de Madrid van publicar només unes gasetilles breus, i encara inexactes, sobre qui havia estat un dels més grans historiadors catalans i espanyols del segle). Per això no he volgut evocar els vincles de Vicens amb la seva ciutat nadiua (dels quals, d'altra banda, hi ha gent molt més qualificada que no pas jo per parlar-ne), sinó que tractaré de descriure el seu paper de mestratge en una etapa decisiva en la conformació de la Catalunya contemporània.

Retorn a la Universitat

El febrer del 1947, Jaume Vicens Vives aprovava les oposicions que significaven el seu retorn a la Universitat, d'on havia estat exclòs el 1939 pel règim franquista. Vicens retornava a la Universitat amb una idea –o potser hauríem de dir amb una intenció– molt precisa: la de reprendre el seu programa de renovació historiogràfica que havia formulat abans de la guerra. Un programa que remarcava la necessitat de liderar des de la Universitat una renovació de la historiografia catalana, que l'alliberés de la seva dependència política i la situés en el terreny de la «història autèntica». Una història que ell volia allunyada dels «nacionalismos extemporàneos», i basada únicament en les dades documentals: «la història seria», com diu, menys ingènuament del que sembla, al seu mestre Antonio de la Torre en una carta de 1931.

Efectivament, en els anys de la República, mentre fa la seva tesi doctoral dedicada a analitzar –i a reivindicar–

l'actuació del monarca, Ferran II, en la crisi econòmica, social i política que pateix el país al final del segle XV, Vicens s'havia mostrat obertament combatiu amb la historiografia catalanista que, partint de la Renaixença i, sobretot, de l'obra de Sanpere i Miquel, tenia en aquells moments una posició hegemònica, amb les figures d'Antoni Rovira i Virgili i de Ferran Soldevila. En el meu llibre he tractat de posar de relleu els fonaments ideològics d'aquesta proposta seva, tot i que ell la presentés en nom d'una historiografia que es volia antiideològica.

El combat per la història

Anys més tard, tot just al final d'una vida injustament curta, Vicens formularà amb més precisió –i defensarà amb no menys ardor– el perquè de la seva actitud combativa dient que, al contrari d'altres camps, la renovació cultural del Noucentisme no havia arribat a la historiografia catalana, la qual no s'havia pogut deslliurar dels condicionants nacionalistes i havia confós «història romàntica amb història nacional». És a aquest «combat per la història» que Vicens dedicarà, amb una energia i capacitat de treball impressionants, els anys que van de 1948 a 1960. Però amb un canvi significatiu respecte als anys de la preguerra: Vicens, home molt sensible al seu temps, s'adonarà que ara és prioritari assegurar la continuïtat de l'escola historiogràfica de Barcelona, en un moment que el règim de Franco feia evident la seva voluntat genocida contra la cultura catalana.

El retorn de Vicens a la Universitat de Barcelona el 1948 –un any després de guanyar, també per oposició, la càtedra de Saragossa– és possible, no cal enganyar-se, gràcies a l'ajut de personatges significatius de la situació. I es produeix, naturalment, no sense reticències. Reticències, en primer lloc, de la mateixa Universitat de Barcelona, franquista i provinciana, temerosa de l'arribada del brillant «candidat madrileny» –tal com s'arriba a definir ell mateix. I reticències, és clar, de l'oposició antifranquista, que que-

den ben reflectides en l'opinió de Ferran Soldevila, el qual, sense negar-li la voluntat de fer coses amb què Vicens retorna a la universitat barcelonina, l'acusa de mirar de «surar amb tots els règims».

Però aquesta no és l'única reacció. El seu retorn és vist també com una oportunitat de reprendre una continuïtat greument amenaçada des del 1939. En són una prova les cartes de felicitació que rep llavors no només dels antics companys de la Universitat (com Salvador Espriu), sinó també d'un dels seus mestres, Jordi Rubió i Balaguer, el qual li diu que «gràcies a l'entrada de vostè a la nostra Universitat», la tradició historiogràfica catalana no s'ha interromput i «és represa conscientment».

En un inici, Vicens pretén reprendre fil per randa el programa que havia formulat el 1935. I, per poder dur-lo a terme, busca ara aliats entre la nova historiografia espanyola: singularment en la que ell bateja emfàticament com a «generació del 1948». És una escola molt vinculada a l'Opus Dei, però que ell oposa a una manera de fer molt ideològica pròpia tant de la historiografia de retòrica imperial de la postguerra (i que ell personifica en l'obra de José M. Jover) com de l'«ensayismo» d'aquells anys, influït per autors estrangers com Schnabel, Hazard o Toynbee. Cal dir que el balanç d'aquesta «mà estesa» a la historiografia espanyola serà francament decebedor –però això ja és una altra història.

Ben aviat, Vicens s'adonarà de la inutilitat del seu intent de defensar una història que es dedica només a acumular dades i a refusar la interpretació. Sabrà veure, i no és un mèrit petit, que a l'Europa que ha derrotat el feixisme les coses van per un altre camí, i que la mena d'història positivista que conreava abans de la guerra ja no li serveix per explicar-se perquè s'ha arribat a la dura realitat de l'Espanya franquista. Així, al llarg dels anys cinquanta, particularment arran del moment que, reprenent les seves preocupacions dels anys de la preguerra, connecta amb l'escola de les *Annales*, Vicens protagonitzarà un dels canvis de paradigma més importants dels que han conegut la historiografia catalana i espanyola contemporànies. Un canvi que es tradueix en el seu decantament en favor d'una història econòmica i social i en el seu impuls del conreu de la història contemporània (opció ben reflectida, ja des del 1950, en els programes de la càtedra conservats també en el fons gironí).

Evolució del pensament historiogràfic

Les notes conservades al fons Jaume Vicens Vives dipositat en la Universitat de Girona ens permeten resseguir, gairebé any per any (només hi ha dos buits, corresponents als cursos 1951-52 i 1956-57) l'evolució del seu pensament historiogràfic entre 1948 i 1957. Es tracta d'un material singular: les notes per a la seva primera lliçó del curs, on fixa davant dels alumnes d'últim any els objectius del curs que comença, i en què a poc a poc, també, fa balanç del camí recorregut.

Vicens i Vives amb Ferran Soldevila (Sardenya, 1957).

Vicens i Vives amb antics professors i alumnes de batxillerat (Girona, 1952).

Al primer curs, 1948-49, apareixen ja apuntats els temes que reiterarà i desenvoluparà en els cursos successius. Hi subratlla, d'entrada, el seu ideal de la «comunidad de trabajo»: «Éste es el principio fundamental», tal com insistirà en molts articles coetanis, l'única via de poder renovar la historiografia espanyola. Així, l'any següent, 1949-50, el treball en equip és definit com a «sustancial en la moderna concepció universitària». Però ara els propòsits s'amplien significativament: es fixa, en primer lloc, el de la «continuación [de la] Escuela Histórica de Barcelona». I també en la importància que té l'estudi de l'Edat Moderna per a «formar y definir plenamente [la] personalidad [del] historiador ante [la] crisis [del] siglo XX».

Un any més tard, en l'inici del curs 1950-51, Vicens reitera davant dels seus alumnes el propòsit de donar «continuación» a la «Escuela Histórica de Barcelona» i en gosa definir els trets que l'han de caracteritzar: «un método exhaustivo, una solvencia profesional insobornable, una exposición europea, seriedad ante frivolidad». I insisteix novament en la necessitat de la «comunidad de trabajo», «idea que no me cansaré de repetir» i que revesteix d'una certa espiritualitat, quan afirma que el que proposa «no es encerrar siete personas en una jaula, sino acuerdo espiritual. Es la «eterización» del ideal de Toynbee. Dejar de ser nosotros mismos, para convertirnos en algo más».

Dos anys després, en iniciar el curs 1952-53, trobem una insistència molt més gran en la historiografia. Vicens hi continua subratllant la importància de la continuïtat de l'escola històrica de Barcelona –que fa anar «De Capmany a Vicens»– i de les seves característiques definitòries, que ja he citat abans. Pel que fa a la historiografia europea, traça una genealogia que arrenca de «la antigua erudición germánico-francesa: escuela de Chartes» i de «la intuición socialista-materialista» (Sombart, Del Pane, Saporì), per prosse-

guir en «el espíritu de síntesis: Berr», «la tendencia ideologista: Hazard», «el estudio de la coyuntura: Hamilton, Webster», «la historia como vida: *Annales - Morazé*», «la definición constructivista - biológica: Toynbee» i «el internacionalismo: Stadtmüller y «Saeculum»» –que sintetitzen molt bé les influències rebudes per Vicens i que ell presenta, en conjunt, com un esforç per «hallar [una] ruta [que] supere [el] marxismo».

El 1953, Vicens ja pot fer un balanç. Recorda els seus propòsits del primer any, la «comunidad de trabajo» i la continuïtat en la «cadena de eslabones» de l'escola històrica barcelonina, i afirma, amb contundència, que «hoy, al cabo de seis años, compruebo [la] espléndida realidad. *Somos alguien*» (I adverteix: «Utilizo «somos», no soy»). La comunitat és una realitat manifesta, reconeguda «aquende y allende las fronteras».

L'escola històrica de Barcelona

Quatre anys després, el 1957-58, l'objectiu és un altre: l'equip «se ha logrado, y con creces» i és «bastante conocido, dentro y fuera de España», sobretot, per les seves revistes: els «Estudios de Historia Moderna» i l'«Índice Histórico Español». Però ja hi advertim les reticències que aquest seu equip aixeca en els medis universitaris espanyols des de la polèmica aparició de l'«Índice»: «Sobre todo, hemos de evitar que se le considere una *torre de marfil inaccesible*. Al contrario, tiene sus puertas abiertas siempre y para todos (los) que profesen el *recto credo histórico de la busca de la verdad en el pasado*». Però reitera que «el principio esencial que nos ha alentado es el mantener la *continuidad* de la «escuela histórica barcelonesa», hoy en un momento de evidente pujanza».

En aquest seguit de guions d'inici de curs se'ns apareix prou clarament, doncs, el paper de cap d'escola que adopta

Vicens des del seu retorn a la Universitat. En el meu llibre examino amb un cert deteniment els instruments que crea Vicens per formar entorn d'ell aquesta «escola històrica de Barcelona» capaç de garantir, d'un costat, la continuïtat de la historiografia catalana (vista com una successió de baules d'una cadena que no es pot trencar) i, de l'altre, d'impulsar la renovació de la historiografia espanyola. El balanç d'aquest combat –sobretot pel que fa a la seva voluntat de «col·locar» els deixebles en la recerca i l'ensenyament universitaris com a peons d'aquesta renovació– és desigual, i en molts aspectes, decebedor. Però en cas inútil.

Tot plegat sense que oblidí en cap moment dos altres fronts: el de l'ensenyament secundari –on la seva feina de renovació va tenir una clara traducció en els llibres de text que escriu o fa escriure als seus col·laboradors, amb Santiago Sobrequés al capdavant, per a l'editorial familiar, Teide– i el de la premsa –on a través de *Destino*, fonamentalment, dona a conèixer la producció historiogràfica coetània, en un moment de catastròfic aïllament intel·lectual.

La crisi del segle XX

Els guions conservats a Girona ens confirmen també la persistència d'una de les preocupacions intel·lectuals de Vicens, com és la crisi del segle XX. És una preocupació molt visible en els anys 40, especialment en la seva *Historia general moderna*, però que segueix present en aquests anys cinquanta, en què seguirà manifestant la seva inquietud davant «la actual crisi de la consciència europea, depersonalitzada en el uniformismo de las masas urbanas y adulterada por nacionalismos frenéticos o por cosmopolitismos de fácil signo marxista».

La seva visió –compartida amb una part significativa de la intel·lectualitat europea d'entreguerres– sobre els efectes negatius de la irrupció de les masses en la política, busca assegurar els mecanismes de control que, a través de l'Estat autoritari, han d'impedir la persistència del fet revolucionari. En aquest sentit, no m'ha semblat mai cap atzar que Vicens estudiï el conflicte remença precisament en ple Bienni Negre, amb el rerefons del conflicte rabassaire. Ni tampoc que la seva defensa de l'Estat modern, de la monarquia renaixentista de Ferran II, coincideixi amb el seu interès per la geopolítica –una disciplina que no sabrà desprendre's, malgrat els esforços de Vicens, de la seva utilització propagandística per part dels règims nazi i feixista.

En canvi, un cop acabada la guerra mundial i derrotats els nazis, Vicens serà molt influït pels autors liberals –n'hi ha força exemples a la seva biblioteca particular, conservada també a Girona– fonamentalment a través de l'obra de dos destacats pensadors del moment: l'economista alemany Wilhelm Röpke, propugnador d'una «tercera via», i el polític francès Bertrand de Jouvenel, autor d'un llibre clau per a Vicens: *Du pouvoir. Histoire naturelle de sa*

croissance, publicat el 1945, la influència del qual és visible a *Notícia de Catalunya* (1960).

Com he tractat de demostrar, l'obra de Vicens com a historiador no pot ser vista al marge de les seves preocupacions com a home que viu la greu crisi social del segle XX. Perquè és justament aquesta connexió entre la inquietud d'un intel·lectual del seu temps i la seva producció historiogràfica el que el decidirà, en plena guerra civil espanyola, a dedicar-se a estudiar «la història recentíssima». És en la història contemporània, efectivament, que Vicens buscarà tant les claus d'un present convuls com els exemples a seguir per a la seva superació: perquè havia arribat a la conclusió que, tal com transcriurà en una de les seves notes de lectura de 1937 conservada a l'arxiu gironí, «la història serveix com a mirall (...) per als desitjos d'un present insatisfactori».

Josep M. Muñoz i Lloret és Doctor en història per la Universitat de Barcelona.

Aquest article resumeix, amb algunes esmenes i força supressions, el contingut de la intervenció de l'autor en l'acte de presentació del seu llibre, *Jaume Vicens i Vives (1910-1960). Una biografia intel·lectual* (Barcelona, Edicions 62, 1997), que va tenir lloc a la Facultat de Lletres de la Universitat de Girona l'11 de desembre de 1997.